

DIVORȚUL DINTRE TEOLOGIE ȘI EUHARISTIE

Pr. Alexander Schmemmann

Ceea ce am încercat să spun în cartea mea și, de asemenea, în alte scrieri este faptul că, în definitiv, esența liturghiei („lex orandi”) nu este altceva decât însăși credința Bisericii sau, mai bine zis, manifestarea, comunicarea și împlinirea acestei credințe. În acest sens trebuie înțeles faimosul *dictum* „lex orandi lex est credendi” („Legea rugăciunii este legea credinței”). Acest *dictum* nu implică o reducere a credinței la liturghie sau la cult cum se întâmpla, de exemplu, în cadrul cultului de mistere unde credința avea ca scop cultul însuși și unde puterea mântuirii era considerată a fi un obiect. Nici nu înseamnă un amestec între credință și liturghie ca în cazul pietății liturgice (fanatismului liturgic) unde „experiența liturgică”, experiența „sacralului” înlocuiește credința și o face indiferentă la conținutul „doctrinal”. Nici nu indică o separare a credinței și a liturghiei în două „esențe” a căror conținut și înțeles (semnificație) ar trebui investigate prin două mijloace diferite după cum face teologie modernă care înțelege studiul liturghiei ca o arie specială sau disciplină aparte numită *Liturgică*. Sensul acestui *dictum* este acela că *leitourgia* (termen mai cuprinzător și mai adecvat decât „slujbă” sau „cult”) Bisericii este o deplină și adecvată (potrivită) expresie „epifanică”, manifestare, împlinire a ceea ce Biserica crede, adică a ceea ce constituie credința ei. Acest fapt implică o organică și esențială interdependență în care un element, credința (sursa și cauza liturghiei), are o nevoie esențială de un alt element, liturghia, prin care se auto-definește și se auto-împlinește. Mai exact, credința este cea care naște și „modelează” liturghia, iar liturghia este cea care, împlinind și dând expresie credinței, „poartă mărturia” credinței și devine astfel adevărata și cea mai potrivită expresie și normă a ei (a credinței *n.n.*): „lex orandi lex est credendi”.

Atunci înseamnă că teologia liturgică – și nu pot să subliniez exagerat asta – nu este acea parte a teologiei, acea „disciplină”, care are de-a face cu liturghia „însăși”, care are liturghia ca „obiect” de studiu, ci, mai înainte și mai presus de toate, încercarea de a înțelege „teologia” ca

revelată în și prin liturghie. Aici este, cred eu, diferența radicală și cu adevărat ireductibilă între cele două abordări ale teologiei liturgice.

Prima abordare, cu privire la care atât Dom Botte, cât și W.J. Grisbrooke presupun că este a mea, încearcă să identifice ca întreg (total, deplin) fie un anumit conținut specific al cultului, fie unul din elementele ei de bază: taine, Sfânta Liturghie etc. Aici teologia liturgică este înțeleasă exclusiv ca *teologie a cultului*, ca o căutare a unei teologii consistente (definitorie) a cultului, căreia, odată formulată, cultul va trebuie să se supună chiar prin reforme liturgice dacă este nevoie.

În acest punct pot doar să declar emfatic că respingerea acestei abordări, certitudinea că o astfel de abordare este greșită și dăunătoare atât pentru teologie, cât și pentru liturghie, este, fără nicio exagerare, motivația primară a muncii mele. În abordarea pe care am susținut-o prin fiecare rând pe care l-am scris întrebarea pe care teologia liturgică o adresează liturghiei, cultului și întregii tradiții liturgice nu este despre liturghie, ci despre teologie, și anume despre credința Bisericii exprimată, comunicată și conservată de liturghie. Aici liturghia este văzută ca un „locus theologicus” prin excelență pentru că funcția ei, „leitourgia” ei (în sensul original al cuvântului), este aceea de a manifesta și de a împlini credința Bisericii și de a o manifesta nu parțial sau discursiv, ci ca o experiență vie, totală și catholică (*universală, ecumenică*, adică trăită de toți cei prezenți în liturghie *n.n.*). Și pentru că liturghia Bisericii este acea experiență vie, totală și universală a credinței Ei proprii, ea (liturghia) este chiar *sursa* teologiei, condiția care o face *posibilă*. De aceea teologia, după cum o păstrează Biserica Ortodoxă, nu este doar o secvență/înșirare de interpretări mai mult sau mai puțin individuale ale unei „doctrine” sau alta în lumina (gândirea) unei „culturi” („situații”) sau alta, ci încercarea de a exprima Adevărul Însuși, de a găsi cuvintele potrivite cu mintea și experiența Bisericii și, prin urmare, în mod necesar, (teologia) trebuie să își aibă sursa (rădăcina) în locul în care credința, mintea și experiența Bisericii își au nucleul viu și expresia vie, în locul în care credința (în cele două înțelesuri esențiale ale cuvântului: 1. ca Adevăr revelat și împărtășit și 2. ca Adevăr acceptat și „trăit”) devine *epifanică*. Aceasta este funcția precisă a termenului „leitourgia”.

De acum trebuie să fie clar că tragedia pe care eu o denunț și o deplâng constă nu într-un „defect” particular al liturghiei – și Dumnezeu știe că în toate timpurile au existat multe defecte de acest fel –, ci în ceva mult mai profund: în *divorțul dintre liturghie, teologie și evlavie*, divorț care este specific perioadei post-patristice din istoria Bisericii noastre și care a alterat nu atât credința, cât teologia și evlavie (și foarte puțin liturghia). În alți termeni, criza pe care încerc să o analizez este nu este o criză a liturghiei, ci a *înțelegerii ei* – fie că vorbim de felul în care o înțelege teologia post-patristică, fie că vorbim de modul în care o înțelege teologia modernă, actuală, dar pe care o presupunem a fi tradițională, evlavia liturgică. Tocmai pentru că rădăcinile acestei crize sunt mai degrabă teologice și spirituale decât liturgice, nicio reformă liturgică nu poate *prin ea însăși și în ea însăși* să o rezolve.

Să luăm de exemplu legătura organică (și pentru Biserica primară de la sine înțeleasă) și interdependența cu „*lex orandi*” dintre Ziua Domnului, Euharistie și *eclesia* (adunarea împreună a credincioșilor ca „biserica”). (Această legătură organică *n.n.*) era atât de evidentă și atât de centrală încât, de fapt, ea a format tradiția liturgică a Bisericii pentru că era atât expresia cât și împlinirea a ceva deopotrivă central și esențial în credința Bisericii: *unitatea și interdependența în acea credință a „experiențelor” cosmologice, eshatologice și ecleziologice*. Această unitate (și interdependență) s-a născut din viziunea creștină și din experiența Cuvântului, a Bisericii și a Împărăției, din relația fundamentală dintre ele. În zilele noastre, este clar că, pe de-o parte, această legătură există din punct de vedere liturgic, dar este la fel de clar că, pe de altă parte, nu este nici înțeleasă și nici experimentată în modul în care era înțeleasă și experimentată de Biserica primară. De ce? Pentru că o anumită teologie (și o anumită pietate înfățișată de această teologie), impunându-și propriile categorii și propria abordare, ne-a schimbat modul de a înțelege și de a experimenta liturghia. În acest caz, prin ruptura ce s-a produs între această unitate (legătură) și înțelesurile ei cosmologice, eshatologice și ecleziologice s-a modificat și modul de a înțelege liturghia¹. Legătura a

¹ Pr. Schmemmann denunță aici divorțul teologiei de liturghie. Pentru Sf. Părinți întreaga teologie izvora din Trupul și Sângele Mântuitorului cu care se împărtășeau în Liturghie, în vreme ce teologii moderni fac din teologie o disciplină speculativă. Problema mai gravă constă în faptul că, după ce a devenit pur rațională,

rămas ca parte a „lex orandi” (ca formă de rugăciune *n.n.*), dar a încetat să mai fie conectată în vreun fel la „lex credendi” (ca împlinire, desăvârșire *n.n.*); nu a mai fost privită ca un *datum* teologic și nici un teolog nu s-a mai deranjat măcar să o menționeze ca având vreo semnificație teologică, ca revelând ceva despre „experiența” Bisericii cu privire la Ea însăși, la lume și la Împărăția lui Dumnezeu. Astfel Ziua Domnului devine o simplă formă creștină de Sabat, Euharistia un „mijloc de coborâre a harului” printre multe altele și Biserica – o instituție cu sacramente fără a mai fi sacramentală în însăși natura ei și „constituția” ei. Cineva ar putea întreba: Ce reformă liturgică externă, ar putea restaura această experiență redându-i sensul original al „legăturii” (conexiunii *n.n.*)? Este încă aici, cu noi (legătura, unitatea *n.n.*). Este încă norma, iar noi n-o vedem. Răsună în fiecare cuvânt al celebrării euharistice și noi nu auzim. E ca și cum cineva ne-ar pune niște ochelari pe ochi ca să ne facă orbi la ceea ce este evident și dopuri în urechi ca să ne facă surzi la ceea ce este explicit.

Prin urmare adevărata problemă nu este cea a „reformelor liturgice”, ci, mai întâi de toate, cea a unei reconcilieri extrem de necesară și a unei reintegrări reciproce între liturghie, teologie și pietate. Și aici trebuie să-mi recunosc pesimismul. Nu văd în teologia ortodoxă și, în general, în Biserica Ortodoxă nici măcar recunoașterea acestei probleme, iar pentru mine este clar că, atât timp cât problema nu este recunoscută, soluția este fie imposibilă, fie greșită. Nu mă aștept la prea multe lucruri de la atât de mult discutata „întoarcere la Părinți” în care mulți văd leacul universal al răului. Pentru că, după părerea mea, depinde de *cum* te „întorci” la Părinți. Impresia mea este că, cu câteva excepții, „reînnoirea patristică” a rămas blocată în vechea înțelegere apuseană a teologiei; este o întoarcere mai mult la textele părinților decât la *mintea* lor, de parcă aceste texte ar fi suficiente prin ele însele sau s-ar explica pe ele însele. Este cu adevărat „păcatul original” al întregii teologii apusene de a fi făcut din „texte” singurul *loci theologici*, autoritatea extrinsecă a teologiei, deconectându-se de la adevăratele surse de viață ale ei (ale teologiei): liturghia și spiritualitatea.

teologia încearcă să „redefinească” modul de percepere al Liturghiei. Dovada este înființarea unei discipline (*Liturgica*) care are ca scop analiza liturghiei (și a cultului) și comentarea ei (și a lui).

Paradoxul unei părți a teologiei ortodoxe contemporane este acela că denunță – în numele Părinților – tot felul de erezii apusene rămânând în același timp, în esența ei, profund „apuseană”. Cineva poate să scrie o monografie mai mult sau mai puțin științifică, mai mult sau mai puțin interesantă asupra unei „idei” sau „doctrine” patristice și să dea impresia că Părinții au fost cei dintâi „gânditori” care, ca teologii de azi, au lucrat exclusiv pe „textele biblice” și pe „conceptele filozofice”. Această abordare ignoră exact contextul eclesiologic și liturgic al gândirii patristice. Și îl ignoră – și aici este enigma problemei – datorită principiilor științifice apusene, tehnicilor și criteriilor adoptate cu mult timp în urmă de către teologi ca singurele valabile – acest context nu este perceptibil imediat. Părinții se refereau foarte rar în mod explicit la ele, „textele” lor nu-l menționau, iar cercetătorul patristic (modern), respectuos față de „texte” și de „evidența” lor, este, în virtutea propriei metode, incapabil să-l perceapă. Sunt teologi foarte „citiți” în patristică și totalmente convinși de tradiționalismul lor care, de exemplu, denunță ca nepatristică și netradițională ideea legături organice și a interdependenței dintre eclesiologie și Euharistie pentru că textele nu evidențiază la modul „oficial” această idee. Și bineînțeles că, dacă cercetarea teologică este *a priori* limitată la texte – fie ele scripturistice, patristice sau chiar liturgice –, acești teologi au dreptate. Dar adevăratul înțeles al acestui *argumentum a silentio* este altul. Pentru Părinți această legătură nu este ceva ce poate fi stabilit, definit și dovedit teologic, ci sursa care face posibilă însăși teologia. Ei vorbesc foarte rar despre Biserică și despre liturghie în termeni expliți pentru că, pentru ei, ele nu sunt un „obiect” (de studiu) al teologiei², ci însuși fundamentul ontologic, epifania, realitatea și evidența ei despre care Părinții au dat mărturie în scrierile lor. Și tocmai acest lucru îi face Părinți, martori ai „minții” Bisericii, exponenți ai experienței ei „catholice” (universale, ecumenice *n.n.*). Rupte de această sursă și de acest context, textele patristice, ca și textele biblice, pot fi interpretate în multe feluri, putând fi folosite pentru a dovedi aproape orice. Și ele rămân cel mult „idei” și „doctrine” limitate la trimestrele

² De fapt, acest lucru se întâmplă în Facultățile de Teologie ale zilelor noastre. Una din lecțiile de dogmatică cu privire la Sfintele Taine este „Sfânta Taină a Euharistiei”. Euharistia (Liturghia) nu este o lecție de speculație rațională, ci însuși izvorul teologiei (a se citi *vorbire cu Dumnezeu*. Asta înseamnă în lb. greacă termenul) (*n. trad.*).

academice, dar înstrăinate de viața reală a Bisericii ca vechea teologie apuseană și ca manualele de seminar. Aici, ca în cazul lui *lex orandi*, cineva poate să vadă foarte bine fiind orb și să asculte fiind surd. Ca să o punem în termenii moderni de azi, reușita teologică depinde de „ermeneutică”, aceasta fiind cea care pune întrebarea fundamentală a contextului și a semanticii. Părerea mea este că pentru teologia ortodoxă, fundamental diferită de cea apuseană în această privință (a ermeneuticii), fundamentul ermeneutic *sui generis* trebuie găsit în *lex orandi*: epifania și experiența Bisericii cu privire la ea însăși și la credința ei. La asta ne referim când spunem, în acord cu Tradiția noastră, că Scriptura este interpretată de Biserică și că Părinții sunt martori ai credinței catholice (universale, ecumenice) a Bisericii. Și atât timp cât această „ermeneutică” ortodoxă rămâne necunoscută, redescoperită și practică, examinarea minuțioasă a celor mai tradiționale „texte” va rămâne, vai!, la fel de irelevantă pentru situația noastră liturgică ca în trecut.

Încă și mai puțină speranță îmi pun în tot felul de „reînnoiri” liturgice care, periodic, zguduie mulțumirea de sine „instituțiilor” eclesiastice și duc inevitabil la discuții cu privire la reforma liturgică. Pentru o reformă liturgică (a cărei necesitate n-o pot nega) trebuie să avem o justificare, un set întreg și consistent de presupoziii și scopuri și această justificare, după cum tot repet, poate fi găsită în „*lex orandi*” și în legătura ei organică cu „*lex credendi*”. Dar nu reușesc să identific nici cel mai mic interes pentru o astfel de justificare printre aceia – și sunt mulți – care au liturghia în centrul preocupărilor lor. Găsim, pe de-o parte, un patos romantic și nostalgic în ceea ce privește restaurarea liturgică, o veritabilă fixație pe norme și legi, dar fără nici un interes față de relația pe care acestea o pot avea sau nu cu credința Bisericii. Nu mă mir că în această abordare obiectivele și scopurile alese pentru o asemenea restaurare variază *ad infinitum*. Există fanatici ai pietății liturgice rusești, dar și ai stilului grec – antici sau moderni – pentru care restaurarea depinde de un anumit stil de a cânta sau de menținerea „vecerniilor mici”, cum prevede tipicul. Când oameni de acest tip descoperă, de exemplu, practica din ritul rusesc (și asta recent) unde ușile împărătești sunt închise în timpul canonului euharistic îi numesc pe cei ce susțin că

ușile ar trebuie să fie deschise moderniști și eretici. Găsim, pe de altă parte, și trendul opus: pe cei care sunt obsedați să facă liturghie mai „inteligibilă”, „relevantă” și „mai apropiată de oameni”. Aici setul de fixații și semnificații considerat a fi leacul imediat este opusul: mutarea iconostasului, citirea tuturor rugăciunilor cu voce tare, scurtarea slujbelor, suprimarea tuturor lucrurilor care au legătură cu „comuniunea”, introducerea cântării „cu toată biserica”, lupta pentru obiceiuri „etnice” etc. Dar, oricare ar fi abordarea, nu sunt posibile discuțiile semnificative deoarece în toate abordările este absentă *înțelegerea* liturghiei ca un întreg a lui „lex orandi” în relație cu „lex credendi” pentru că liturghia este văzută ca un scop în sine și nu ca o „epifanie” a credinței Bisericii, ca o experiență: a ei în Hristos, a Cuvântului și a Împărăției.

Luați, de exemplu, disputa actuală cu privire la „împărtășirea frecventă”. Este cu adevărat o dezbatere ciudată (nefirească) în care două părți, cei care susțin împărtășirea frecventă și cei care se opun, nu fac referire niciodată la întrebarea esențială, oricât de paradoxal ar suna, ce este împărtășirea sau, mai degrabă, cu *ce* și cu *cine* ne împărtășim. Spun „paradoxal” pentru că amândouă părțile consideră această întrebare ca lămurită de la sine, sau nici nu o consideră a fi o întrebare. Ei vor răspunde: cu „Trupul lui Hristos”, cu „Sfintele Taine”. Cu toate acestea, toată problema diferitelor practici de împărtășire, care susțin că sunt „tradiționale”, au fost, în ultimă instanță, rezultatul diferitelor „teologii” și „pietăți”, a diferitelor moduri de a privi Euharistia și Biserica însăși, moduri care trebuie revăzute în lumina adevăratului „lex orandi”. Totuși, cei care se opun „frecvenței” împărtășiri nu sunt în mod necesar mai puțin „pioși” decât cei care o susțin, așa cum cei din urmă nu-și susțin punctul de vedere cu argumente adevărate. Tragedia tuturor disputelor liturgice este aceea că ele rămân blocate în categoriile „evlaviei liturgice”, ea însăși fiind rezultatul divorțului dintre liturghie, teologie și evlavie pe care l-am menționat mai sus. Și atât timp cât pietatea liturgică este cea care domină și modelează aceste dispute, adevăratul scop al reformei liturgice nu este doar nefolositor, ci chiar periculos.

Cu adevărat nu trebuie să uităm lecția tristă a confuziei liturgice occidentale actuale. Această confuzie, mai ales în Biserica Catolică, este datorat mai ales lipsei unui scop clar și consistent pentru reforma liturgică. Este foarte trist să vedem cum 50 de ani de muncă constructivă cu Mișcarea Liturgică au fost dați la o parte în favoarea acceptării unor principii precum faimoasa „relevanță”, sau „nevoile urgente ale societății moderne”, „celebrarea vieții” sau „dreptatea socială”. Rezultatul este o dezintegrare a liturghiei în pofida unor idei excelente și unei mari competențe liturgice.

În final cineva ar putea să întrebe: dar ce propui, ce vrei de fapt? Aceluia îi voi răspunde, fără prea multă speranță, mărturisesc, cu ceea ce ați auzit și înțeles: ne trebuie o *teologie liturgică* văzută nu ca o teologie a cultului sau ca o reducere a teologiei la cult, ci ca o lentă și răbdătoare aducere împreună a ceea ce a fost, acum prea mult timp în urmă și din cauza multor factori, ruptă și izolată: liturghia, teologia și evlavia, reintegrarea lor într-o singură „tot” fundamental. În acest sens, teologia liturgică este un copil ilegal al unei familii destrămate. Există, sau mai bine spun trebuie să existe, doar pentru că teologia a încetat să-și mai caute în *lex orandi* sursa (izvorul) și hrana, pentru că liturghia a încetat să mai nască teologia. Trebuie să învățăm – și nu este ușor – să punem întrebările potrivite liturghiei și pentru aceasta trebuie să redescoperim – și din nou nu este ușor – adevărata *lex orandi* a Bisericii. Și mai presus de toate, trebuie să cercetăm care este cu adevărat duhul, organizarea și metoda teologiei noastre și a întregului proces educațional pe care l-am acceptat orbește din Apusul post-tridentin și care ni se prezintă astăzi ca fiind tradițional ortodoxe. Aceasta poate fi în concordanță cu câteva presupuneri apusene de a despărți teologia într-un număr virtual de „departamente” sau „discipline” autonome sau auto-suficiente: Teologia Biblică, Teologia Sistematică, Patristica, Liturgica, Dreptul canonic. În Biserica Ortodoxă nu numai că nu duce nicăieri, ci, mai rău, distorsionează într-un mod foarte subtil însăși munca teologică, impunându-i întrebări, categorii și probleme care sunt, pur și simplu, străine de „mintea” Bisericii.

Toate acestea, repet, nu numai că nu sunt la vedere, dar nimeni nu pare să înțeleagă adevărata miză a problemei. Mie mi se pare câteodată că adevărații *secularizanți* nu sunt oamenii „secularizați” ai vremurilor noastre pe care constant îi muștrăm și îi condamnăm pentru secularismul lor, ci mulți dintre teologii noștri profesioniști, din cler și din oamenii „evlavioși”. Cel puțin omul „secular” prezintă semne de nemulțumire cu privire la secularismul său, este pe zi ce trece mai nostalgic după profunzimea și *integritatea* sacralului. Numai noi se pare că acceptăm, fără să observăm măcar, divizarea viziunii și experienței noastre creștine în curate și irelevante compartimente, acceptăm ca normal un divorț legalizat și instituționalizat în care nici teologia și nici liturghia nu pot, cu adevărat, să fie cea biruință asupra lumii... Dar fiind pentru moment vocea celor care denunță și cheamă la *reintegrare* – aceasta fiind exact sarcina teologiei liturgice – cel mai probabil o să rămân *vox clamans in deserto*.³

³ Alexander SCHMEMANN, „Liturgical Theology, Theology of Liturgy, and Liturgical Reform” în: Thomas FISCH (ed.), *Liturgy and Tradition. Theological reflections of Alexander Schmemmann*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1990, pp. 41-44.